

Marokkó a nagyhatalmi érdekek keresztüzében a 19–20. század fordulóján osztrák–magyar diplomáciai jelentések tükrében

Marokkó a 19–20. század fordulóján francia befolyás alá került. E folyamat rövid – alig négyéves – időszaka több okból is figyelemreméltó. Egyrészt Marokkó volt az az önálló államisággal rendelkező észak-afrikai terület, amely az európai gyarmatosítókkal szemben a felosztásra irányuló törekvéseknek sokáig ellenállt. Másrészt igazolásra vár az a feltevés, hogy a szultanátus sorsa nem az algecirasi vagy a madridi konferenciákon dőlt el, hanem jóval korábban világossá vált a nagyhatalmak előtt: a francia befolyás már a század legelején kétségbevonhatatlan.

Nemcsak a nagyhatalmi versengés bemutatása a cél. A Tangerben székelő osztrák–magyar diplomáciai képviselő életének, tevékenységének rekonstruálására is törekszem. Tekintettel arra, hogy a témában már született önálló tanulmány,¹ ezért nem foglalkozom a tangeri külképviselet kiépítésének történetével, az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó kapcsolataival. Céloom inkább annak bemutatása, hogy a századfordulón a követség hogyan működött, illetve a valóságban milyen szinten kellett képviselni a dualista állam érdekeit. Ehhez a bécsi közös külügyi levéltári források (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, HHStA) szolgáltak, amelynek adminisztratív anyagai (Administrative Registratur) kerültek feldolgozásra. Az általános helyzetkép bemutatása után térek rá Marokkó és a nagyhatalmak, kiemelten Franciaország (és Nagy-Britannia) – a szultanátus teljes európai befolyás alá vonásában játszott – szerepére. A bécsi külügyi levéltár politikai iratanyagának (Politisches Archiv) feldolgozása segített annak bizonyításában, hogy az arab ország sorsa gyakorlatilag 1903-ra megpecsételődött. Ebben szerepe volt Franciaország ügyes diplomáciai lépéseinek, amelyekkel kihasználta Anglia lekötöttségét Dél-Afrikában (második angol–búr háború), majd annak befejeződése után taktikát váltva képes volt Angliát a kooperáció irányába terelni, mindeközben a térségben érdekelt hatalmak (Spanyolország, Olaszország) igényeit is igyekezett kielégíteni. A Marokkóban tevékenykedő osztrák–magyar diplomaták jól érzékelték a hatalmak diplomáciai törekvéseit, amelyekről világos értékeléseket készítettek. Az sem mellékes ugyanakkor, hogy a Monarchia úgyszólván semmiféle politikai, hatalmi érdekekkel nem bírt Marokkóban, amit fel is vetettek az ottani osztrák–magyar diplomaták, de ez egyézersmind lehetőséget adott számukra a tények reális értékelésére.

¹ Komár Krisztián: Az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején. Gróf Victor Folliot de Crenneville-Poutet Victor I. osztályú főkonzul, rendkívüli követ látogatása (1902. január 27 – 1902. február 10.) Mulaj Abdel Aziz Hasszán marokkói uralkodónál. *Aetas*, 19. évf. (2004), 3–4. sz. 50–61.

AZ EURÓPAI BEHATOLÁS KEZDETEI MAROKKÓBAN

A mai Marokkó területének őslakóit, a berbereket az arab-muszlim hódítók a 8. században vonták uralmuk alá. Megkezdődött a térség iszlámizálása és az Abbászidák bagdadi uralmi központjától távoli országban megszületett a marokkói berber állam eszméje. A 10. századtól berber dinasztiák sora épített ki szervezett monarchiákat, s olyan független birodalmak követték egymást, amelyek ellent tudtak állni a portugál, a spanyol és az oszmán, illetve egészen a 20. századig az európai befolyásolási kísérleteknek.

A portugálok 1415-ben kereszties hadjáratot indítottak Marokkó ellen, s elfoglalták Ceutát. A marokkóiaknak ugyan sikerült kiszorítani őket, de Arzila, Larache, Tanger, Ceuta és Melilla ibériai kézen maradt.² 1497-ben a spanyolok elfoglalták Melilla városát, 1580-ban megszerezték Ceutát³ és 1608-ra fokozatosan vették át a portugáloktól az északi-afrikai kikötővárosokat.⁴

A granadai királyság bukása (1492) után a Szaharán keresztülhaladó karavánkereskedelem jelentősége csökkent, ami gazdasági válságot okozott, s törzsi felkelésekhez vezetett. A hatalomra kerülő Szádi-dinasztiának a spanyolokkal és az oszmánokkal szemben mégis sikerült megőrizni a függetlenséget, fejleszteni a gazdasági kapcsolatokat Európával. Az oszmán fenyegetés a törökök 1571-es lepantói vereségével megszűnt, 1578-ban pedig a „három királyok csatájában” Alcazarquivirnél visszaverték a portugálokat. Marokkó így is felkeltette az európai hatalmak, főleg a franciák figyelmét, aminek folyamánya az 1631-ben Marrákesben aláírt francia–marokkói szerződés lett. Ennek értelmében Franciaország jogot nyert arra, hogy a marokkói kikötőkbe konzulokat küldjön.⁵

A napjainkban is uralkodó Alaviták a 17. században alapozták meg a hatalmukat, mely a szultán katonai erejétől függően kisebb-nagyobb területre terjedt ki. Muláj Iszmáil szultánnak (1672–1727) a 17. század végére sikerült hatalmát centralizálnia és mivel nem bízott a törzsek hűségében, fekete-afrikai rabszolgákból hozott létre „hivatásos” hadsereget. Ennek segítségével megkezdte az európaiak által korábban elfoglalt területek visszaszerzését, de Ceuta és Melilla esetében kudarcot vallott. Halála után – visszatérő elemként – trónharcok törtek ki, a hadsereg szétszéledt, de az Alavitáknak sikerült hatalmon maradniuk, s ezzel tulajdonképpen a marokkói államiséget testesítették meg.⁶

Marokkó gazdaságának alapjait a középkortól (talán már az ókortól) a kalózkodás, a tengeri és szárazföldi kereskedelem, valamint a mezőgazdaság adta. A 16–18. században, mikor a fő kereskedelmi útvonalak áthelyeződtek az Atlantikumra, a mediterrán térséget az Európa–Magreb–Levante háromszögben élénk kereskedelem jellemezte. A 18. században a világkereskedelem Ázsia felé bővült, amelyben a Magreb szállítóként (gabona, olívaolaj, nemesfém) és felvevőpiacként (luxuscikkek, késztermékek, fegyverek) játszott szerepet.

² J. D. Fage – W. Tordoff: *Afrika története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 154.

³ Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pannónia Könyvkiadó, Pécs, 2006. 26.

⁴ 1504-ben a spanyolok előhalászták Kasztíliai Izabella végrendeletét, amelyben szó esett Afrika birtokba vételének és a hitetlenek elleni harc folytatásának szükségességéről. Spanyolország észak-afrikai jelenlétét, különösen Marokkó birtoklását nemzeti kötelességként tüntették fel az uralkodói körök. José García: *Spanyolország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 31.

⁵ Benke József: *Az arab országok története II*. Alexandra, Pécs, 1997–2003. 828., 958.

⁶ J. Nagy László: *A Magreb-országok története a 20. században*. JATEPress, Szeged, 2014. 10.

A kalózkodás ugyanakkor egyre növekvő Magreb-ellenességet váltott ki az európai kereskedők körében.⁷

A 19. századi Marokkó rendelkezett néhány jó képességű szultánnal, akik ügyesen tartottak távolságot a nagyhatalmaktól, s „lavírozásuk” közben több országgal (kereskedelmi orientációjú) szerződéses viszonyba is kerültek. Ugyanakkor ez a kereskedelmi tevékenység 1880-ig csupán két kikötőre, Tangerre és Mogadorra korlátozódott. 1880 után is csak további négy kikötőt nyitottak meg külföldi hajók előtt, Marokkónak ugyanis nem volt szüksége európai importcikkekre, a kormány pedig megtiltotta a vasútépítést. Az európai beruházások is igen szerények voltak, a brit tőkebefektetések nagy része például marokkói közvetítők révén áramlott be.

AZ EURÓPAI HATALMAK INTENZÍV BEHATOLÁSA MAROKKÓBA

A 19. SZÁZADTÓL KEZDŐDŐEN

A 19. század folyamán Marokkó – ellentétben Algériával és Tunéziával – megőrizte formális függetlenségét, de az európai hatalmak félgymarmatává vált. Túlságosan gyenge és elmáradott volt ugyanis ahhoz, hogy önállóságát megőrizhesse, s pusztán a hatalmak egymás közti versengése késleltette gyarmattá válását.⁸

A 18. század végétől egyre gyorsuló európai kapitalista fejlődéssel szemben Marokkó továbbra is a középkori stagnálás és a feudális anarchia állapotában volt, ezért nem is állhatott ellen az európai hatalmak befolyásszerzési törekvéseinek, minek eredménye a ráerőltetett egyenlőtlen szerződések lettek. A sort 1767-ben Franciaország kezdte. A marokkói szultán a konzuli jogállásról szóló szerződésben – a 1631-ben kötött szerződéssel ellentétben – egyoldalú kiváltságokat biztosított a francia alattvalóknak. Az egyezmény kiterjesztette a francia állampolgárságú kereskedők és lakosok jogait: nem csak a marokkói törvények, de a helyi adók megfizetése alól is mentességet élveztek. A védnökség intézménye szintén mentesített az adózás alól. Védnökséget azok a helyiek élveztek, akik ugyan a marokkói szultán alattvalói voltak, de Marokkóban élő francia állampolgárok szolgálatában álltak. Minden francia kereskedőnek jogában állt marokkói állampolgárt szolgálatába fogadni, akikre ezután a kapitulációk automatikusan kiterjedtek. Azaz nem fizettek adót és a marokkói joghatóság sem volt érvényes rájuk, felettük csak a francia konzulok ítélezhettek. A kiváltságok – főleg a földbirtokosok és kereskedők szemében – annyira vonzóak voltak, hogy leginkább ők folyamodtak a francia „védelemért”. Ily módon Franciaország kiterjedt klienshálózatot épített ki a Marokkóban befolyással bíró lakosság körében, amelynek a francia uralom fenntartása egzisztenciálisan és jogilag is elemi érdeke volt. Jellemzően a kapitulációkat alkalmazták minden olyan marokkóira, akik francia kereskedőkkel kapcsolatban álltak. Marokkóban a francia kereskedők többsége mezőgazdasággal (elsősorban állattenyésztéssel) foglalkozott, marháikat a bérleti rendszer (*métayage*) alapján a helyi parasztok gondjaira bízták. Ezek a pásztorok is mentesültek az adófizetés kötelezettsége és a marokkói törvények alól. Összességében a kapitulációk a marokkói szultán (és államiség) szempontjából rosszabbak voltak az Oszmán Birodalom kapitulációjánál. Az arab ország a kiszolgáltatottsága miatt kénytelen

⁷ Uo.

⁸ Vladimir Borisovich Lutsky: *Modern History of the Arab Countries*. Progress Publishers, Moscow, 1969. 202–308.

volt a franciák által elnyert kedvezményeket más államokra is kiterjeszteni. Elsőként Spanyolország következett (Franciaországgal egy időben), majd a 19. század folyamán a Habsburg Birodalom, Szardínia (később a jogait átengedték Olaszországnak), az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Hollandia és Belgium is csatlakozott.⁹

1880-ban a kapitulációk különleges nemzetközi konvenció tárgyai lettek. A nyáron Madridba összehívott nemzetközi konferencia egyetemes megállapodást dolgozott ki a kapitulációkra és Marokkó protektorátusi rendszerére. A konvenció alapján a kapitulációkat kiterjesztették Németországra, Svédországra, Norvégiára, Dániára és Portugáliára. Ezen túlmenően 1881-ben csatlakozott Oroszország is.¹⁰ A 13 ország képviselői abban állapodtak meg, hogy a továbbiakban mindegyikük egyenlő jogokkal vehet részt Marokkó természeti kincseinek kiaknázásában.¹¹

A kapitulációk mellett az európaiak a földvásárláshoz és ingatlantulajdonhoz fűződő jogaikat is érvényesítették. Spanyolország volt az első állam, amely ezt az 1799-es békeszerződés alapján elérte, de röviddel később követte Anglia.¹² London 1856-ban az addigi jogok megtartása mellett biztosította alattvalói számára, hogy szabadon kereskedhessenek az országban a gabonaexport és fegyverimport kivételével, mivel az a szultán ellenőrzése alatt maradt. A többi nagyhatalom számára ezt a jogot a legnagyobb kedvezmény elve garantálta, amelyet általánosan az 1880-as madridi konvenció minden európai hatalomnak megadott.¹³

Az európai befolyás az állami szuverenitás más területeire is kiterjedt, például a vámtarifákra. Az 1856-os angol-marokkói szerződés olyan díjszabást vezetett be, amely lehetővé tette a brit és a legnagyobb kedvezmény elvét élvező más európai kereskedők számára, hogy áruikat Marokkóba mindenfajta gát nélkül bevigyék. 1890-ben Németország elérte, hogy bizonyos áruk esetében felére csökkentsék az importvámot, amit nem sokkal később természetesen a többi európai államra is kiterjesztettek.¹⁴

A 15–17. században a portugálok birtokolták Marokkó nyugati partvidékét, Spanyolország pedig számos katonai helyőrséget (*presidio*) tartott fenn az északi parton. A britek Tangerben rendezkedtek be. A 19. század elejére a portugálok ugyan kiszorultak Marokkóból, Spanyolország azonban megtartotta korábbi helyőrségeit, Ceutát, Melillát, az Alhucemas-szigeteket és Peñon de Vélez de Gomerát. A helyőrségek Spanyolország gazdasági és politikai behatolására szolgáltak és ugródeszkaként a spanyol hadjáratokhoz a szomszédos marokkói törzsek ellen. 1848-ban a spanyolok elfoglalták a Zafran-szigeteket. Az 1859–1860-as spanyol-marokkói háború során (amelynek néhány részletéről Engels írt haditudósításként a *New York Daily Tribune* hasábjain), a spanyolok megostromolták Teutát. Hiába győztek, a brit közbelépés hatására kénytelenek voltak visszaadni Teutát és csak az Ifni környéki régiót kapták meg. A háború költségeit Marokkóra hárították, Teuta városának kiűrtéséért

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Harsányi: Spanyol dilemmák – spanyol megoldások... i. m. 27.

¹² A brit flotta fenyegetően felvonult a marokkói partoknál, így gyakorolva nyomást a szultánra, hogy nyissa meg a kikötőit a külföldi kereskedelem előtt. Geoffrey Barraclough: *Agadirtól a háborúig. Egy válság anatómiája (1911–1914)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 114.

¹³ Lutsky: *Modern History of the Arab Countries*. i. m.

¹⁴ Uo.

100 millió peseta váltságdíjat kértek. A hitel kamatainak kifizetése érdekében a *sarífi udvar*¹⁵ kénytelen volt az adókat megemelni, illetve újakat kivetni, ami elsősorban az addig adómentességet élvező városokat sújtotta. A váltságdíj fizetése elszegényítette a parasztságot, megsarcolta a városokat, a korábban használt fizetőeszközt, az aranydénárt teljesen elértéktelenséget és általános elégedetlenséget szült. Ez volt az első rés, amely visszafordíthatatlanná tette az európai behatolást.¹⁶

A 19. század folyamán Franciaország is több alkalommal betört marokkói területre. 1844-ben megsértette a határt Abdel-Káder¹⁷ elfogása érdekében, a francia flotta bombázta Tangert és Mogadort. Anglia ellenállása miatt Franciaország ugyan képtelen volt győzelmeit felhasználni azonnali területfoglaláshoz, de szándékosan megtagadta, hogy határozott határvonalat jelöljön ki algériai birtokai és Marokkó közé. Az 1845-ös lalla-marniai szerződés szerint a határvonal északon csak egy vékony földsvákvént lett megállapítva. Délebbre inkább a nomád törzsek elhatárolása volt jellemző. Néhány törzs francia, néhány marokkói ellenőrzés alá került. Franciaország kihasználta a határok relativitásából adódó lehetőségeket, és több Algériával szomszédos oázist elfoglalt, a 20. század kezdetére pedig a határzónát közvetlen fennhatósága alá vonta.

A HABSBURGOK MAROKKÓBAN, AZ OSZTRÁK–MAGYAR KONZULÁTUS TEVÉKENYSÉGE

A Habsburg Birodalomban, csakúgy, mint az európai államok nagy részében, a kontinensen kívül kialakítandó hivatalos képviselő igénye először a 17. században az Oszmán Birodalommal kapcsolatban alakult ki. Bécsnek az volt a célja, hogy az ott letelepedett és elsősorban kereskedelemmel foglalkozó állampolgárai jogait, illetve különleges jogállását biztosítsa. Ez a kapitulációkban manifesztálódott, ami területen kívüliséget, különleges törvényi jogállást biztosított az európai alattvalóknak. Az első ilyen megállapodást a Habsburg Birodalom 1615-ben kötötte, de az 1718-ban aláírt pozsareváci béke rendelkezett arról is, hogy a Porta jóváhagyása mellett az osztrák császár bárhová kinevezhet konzulokat, illetve tolmácsokat. Mária Terézia alatt tovább zajlott a Földközi-tenger déli partján a konzulátusi rendszer kialakítása, amit fia, II. József is folytatott.¹⁸

Meghatározónak bizonyult Mohamed ibn Abdel-Malek bécsi látogatása, akit a marokkói szultán, Szidi Mohamed ibn Abdallah 1783 elején küldött Bécsbe a diplomáciai kapcsolatok hivatalos felvételére. A kalózkodás miatt megrendült bizalom és a többi nagyhatalom – elsősorban Franciaország – egyre érezhetőbb nyomásgyakorlása ellensúlyozására a két uralkodó béke- és kereskedelmi megállapodást kötött, amely garantálta az osztrák hajózás biztonságát, a kikötők szabad használatát és megadta a lehetőséget a császárnak, hogy konzu-

¹⁵ A *sarífi* jelző (*asraf* = nemes, előkelő) a Mohamedtől való leszármazásra utal. A Magrebben számos uralkodó dinasztia a prófétától származtatta magát.

¹⁶ J. Nagy: A Magreb-országok története a 20. században. i. m. 17.; Barraclough: Agadirtól a háborúig... i. m. 118.

¹⁷ Algériai emír, akit a francia uralom ellen felkelt törzsek vezérékké választottak 1834-ben. 1847-ben a franciák foglyul ejtették, seregeit szétverték. J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története 1913–2003*. JATEPress, Szeged, 2004. 12., 167–168.

¹⁸ Komár Krisztián: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914*. SZTE BTK, Szeged, 2012. 57–58.

lokot nevezzen ki a sarífi udvarba.¹⁹ A megállapodást még két szerződés egészítette ki, illetve újította meg a következő fél évszázadban, melyek előzménye a marokkói kalózkodáshoz volt köthető. Az 1805. július 4-i, majd az 1830. március 19-i béke- és kereskedelmi szerződések közül az első az 1783-as egyezmény kereteit az osztrák fél javára tovább bővítette azzal, hogy az osztrák hajókon érkező kereskedők a legnagyobb kedvezmény elvét élvezhették. Az 1830-as szerződés egészen 1913-ig hatályban maradt, mikor is a Marokkóban élő európaiakra a francia joghatóság került kiterjesztésre, illetve ez a szerződés adott alapot az osztrák konzuli rendszer kiépítésére is.²⁰

A századfordulón az Osztrák–Magyar Monarchia Tangerben követségi jogállású diplomáciai képviselőt működtetett. 1901 júniusáig Hohenwart gróf²¹ képviselte a Monarchiát (1896. november 9-én adta át a megbízólevelét a szultánnak²²), akit Folliot de Crenneville Poutet Győző követett már I. osztályú főkonzul, rendkívüli követ beosztásban. Tangerben a követség mellett alárendelt konzulátus is működött, míg a szultanátus területén további nyolc konzuli ügynökség (Larache, Mogador, Rabat, Szaffi, Mazagan, Tetuán, Casablanca, Arzila) képviselte az osztrák–magyar alattvalók érdekeit.²³

A konzulátus (követség) általános feladatai és jogállása megfelelt a „nem keresztény országokban” működő más diplomáciai képviselőknek.²⁴ A tangeri konzulátus munkájáról rendelkezésünkre állnak a konzulok 1901–1904 közötti éves beszámolóit, amelyekben a külügyminisztérium felé az előző évben végzett tevékenységüket részletezik.²⁵ A közös külügyminisztériummal történő kapcsolattartás, a Monarchiából Marokkóba tartó küldemények továbbításával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Hohenwart 1899 októberében azzal fordult a Ballhausplatz-hoz, hogy a konzulátus levelezését ne a spanyol postán át bonyolítsák, mivel az megbízhatatlan, gyakran késik, és néha ki is bontják a küldeményeket. Ezért kérte, hogy ezután a francia posta szolgálatait vegyék igénybe.²⁶

Marokkóban az osztrák–magyar alattvalók száma elenyésző volt, beleértve a diplomáciai testület dolgozóit 29–59 között mozgott. Ebből adódóan a konzuli védelemmel kapcsolatos ügyek száma 10 körül stagnált, nagyobb mértéket feltételezhetően a Monarchia képviselőihez kötődő helyi lakosok ügyei tettek ki. Ennek megfelelően a konzulok „közjegyzői” feladatai is (hagyatéki eljárások, gyámügyek stb.) elhanyagolhatók voltak. A kereskedelmi tevékenységhez kötődő, hajózással kapcsolatos esetek emelkedést mutattak, de ezek sem tekinthetők kiemelkedőnek. A mindenkor konzulok igyekeztek részt venni a kereskedelem fejlesztésében, ami a kereskedelempolitikai jelentésekből és az ezzel kapcsolatos megkeresésekre adott válaszokból jól látható. Azonban a legnagyobb figyelmet a politikai jelentések

¹⁹ Komár: Az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején. i. m.

²⁰ Uo.

²¹ 1897–1901 között a Monarchia tangeri követségének vezetője első osztályú konzulként. HHSta AR F4 Personalia 139 Graf Gilbert Hohenwart de Gerlachstein.

²² Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. Justus Perthes, Gotha, 1901. 591.

²³ A Magyar Királyi Kormány 1898–1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1898–1914.

²⁴ Komár: Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914. i. m. 63–71.

²⁵ Mission für Marokko, 74 F6 Missionsitze 1871-1918. Ausweis über den Umfang der Amtswirksamkeit der k. u. k. Missionen und k. u. k. General-Consulats in Tanger für das Jahre 1901 (valamint 1902, 1903, 1904).

²⁶ Uo. Tanger, 1899. október 17. 59333 pr. 24.X. 1899:5744. No. XXXVII.

nagy – akár több száz – számának kell tulajdonítanunk, ami jelzi, hogy a Monarchia nagyhatalomként figyelmet fordított a Marokkóban zajló nagyhatalmi érdekellentétekre még akkor is, ha abban csak áttételesen volt érdekelt.

A Tangerben székelő diplomáciai képviselő elhelyezésével kapcsolatban Jamrik Levente beszámolójából tudjuk, hogy az épület a város előkelő részén feküdt. „A helyszínválasztás tökéletesnek volt mondható. (...) A központi fekvés mellett a helykiválasztásban az is közrejátszott, hogy a szomszédok az olasz és a spanyol követségek voltak, a szélesebb utcaszakasznak is beillő téren pedig egyszerre négy különböző náción (angol, francia, német, spanyol) üzemeltetett postahivatal.”²⁷ A város század eleji pezsgő életéről Zsigmond János útleírása ad tájékoztatást. 1904-es útikönyvéből megtudható, hogy Fiuméből indulva végigjárta a Földközi-tenger déli partvidékét, Tunéziát (Karthágó, Tunisz), Algériát (Algír, Orán) és Marokkót, ahol Tangert tekintette meg. A működő marokkói adminisztrációra, illetve az európaiakkal szembeni megkülönböztetett figyelemre utalnak partra lépésének körülményei. „Csónakunk az említett fából és vasból készült mólón kötött ki, melyet 1897-ben építettek, csak ezen szabad az idegeneknek partra jutni, nyilván, hogy a mólón szedett vámot mindenki kénytelen legyen megfizetni. A móló végén a város kapujához értünk, mely fölött sereg ágyú van a kikötőnek irányítva, amelyek azonban inkább csak dísznek vannak ott, mert ha hirtelenében használni akarnák őket, valószínű, hogy mindegyik megtagadná a szolgáltatást. A főkapu bejáratánál van a vám, ahol érték szerint vetik ki az idegenektől bevitt cikkekre a vámot, amiért ottan van is zsvaj, káromkodás és pörlekedés az elégedetlenek részéről.”²⁸

A tangeri diplomáciai képviselő működésével kapcsolatos adatokból és iratokból egyértelmű kép bontakozik ki arról, hogy a Monarchia marokkói jelenléte csak jelképes szereppel bírt. Ennek összetevőit vizsgálva első helyen emelhetjük ki a dualista birodalom nagyhatalmi presztízshelyzetét; Bécs nem engedhette meg magának – gyakorlatilag a világ egyetlen szegletében sem –, hogy hivatalosan ne képviseltesse magát. Ehhez párosult konzuli joghatósága, illetve alattvalóinak különleges jogállása, ami megkövetelte az állandó jelenlétet. Emellett folyamatos célként lebegett előtte az, hogy a birodalom termékeinek minél nagyobb hányadát tudja külföldön elhelyezni. Ennek legkedvezőbb terepét azok az „elmaradott” országok jelentették, amelyek önálló iparral nem, vagy csak alig rendelkeztek. Marokkó pedig megadta az osztrák–magyar állampolgároknak is a legnagyobb kedvezmény elvét, amely a kivételes jogállással kiegészítve korlátlan lehetőségeket kínálhatott. Jóllehet a Monarchia Marokkóban a negyedik legnagyobb exportörként szerepelt, de ez egyrészt így sem volt számottevő, másrészt a kivitel csupán élelmiszer- és könnyűipari félkész termékekre korlátozódott. Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság megalakulása után, amelynek hajói elvileg havonta érinthették az arab ország legjelentősebb kereskedelmi kikötőjét, Tangert, a rendszeres járatokra 1911-ig nincs bizonyíték, noha – némileg ellentmondva a fentieknek – akkortól már valóban „életképes” kereskedelmi kapcsolatokról beszélhetünk.²⁹ A kereskedelem jövője azonban 1913-ban megpecsételődött, amikor a Monarchia december 30-án – Németországgal közösen – megszüntette a Tangerben lévő diplomáciai képviselőt.

²⁷ Jamrik Levente: A tangeri konzulátus sztárjai. *Gyártástrend.hu*, http://gyartastrend.hu/varoslako/cikk/a_tangeri_konzulatus_sztarja, letöltés: 2018. március 10.

²⁸ Zsigmond: *Afrika partjairól*. i. m. 43–44.

²⁹ Komár: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején*. i. m.

1897-től Európa életében olyan évtizedes nyugalmi állapot állt be, amikor a nagyhatalmaknak nem kellett tartaniuk a kontinentális háborútól. Ennek köszönhetően a Német Császárság megkezdhette ambíciózus flotta- és gyarmatépítési törekvéseit, illetve Francia- és Oroszország is Európán kívüli területeinek gyarapítására koncentrálnak. Tekintettel arra, hogy a konfliktusok a Közel-és Távol-Keleten, illetve Észak-Afrikában robbanhattak ki, a nagyhatalmak igyekeztek olyan szövetségi rendszert kialakítani, amely kellő erőt mutat a szembenálló fél számára a feszültség békés, diplomáciai rendezéséhez.

A 19–20. század fordulóján a korábbi forrponok mellett (Oszmán Birodalom, Balkán) újak jelentek meg. Ilyen volt a Távol-Kelet, azaz Kína felosztása, hangsúlyozottan Oroszország törekvéseivel, a bagdadi vasút kérdése, a dél-afrikai háború, valamint a marokkói kérdés. Konstans feszültségként megmaradt ugyanakkor Franciaország és Nagy-Britannia között az „egyiptomi kérdés”, illetve a felső-nílusú területek fennhatóságának kérdése.³⁰

Franciaország 1893 óta szövetségi viszonyban állt Oroszországgal,³¹ amelynek éle Németország ellen irányult, bár ebben az időszakban inkább Anglia ellen vehette volna a hasznát, mivel 1898. szeptember 6-án a francia csapatok elfoglalták Fasodát, amely a felső-nílusú területekre vonatkozó igényt szimbolizálta. Nagy-Britannia – pozíciójából adódóan – nem kívánta a konfliktust egyezkedés keretei között rendezni, ezért a hadba lépéstől sem riadt volna vissza. Tekintettel arra, hogy Oroszország ezért az ügyért nem kívánt háborúba lépni, a franciák kivonultak Fasodából, s a britekkel az 1899. március 21-i megállapodásban rögzítették érdekszféráik határait. A franciák kizárásra kerültek a Nílus völgyéből (Szudánból), szabad kezet kaptak viszont a Csád-tó környékén. A szerződés a két befolyási övezetet a Kongó és a Nílus vízgyűjtőinek határvonalánál húzta meg.³² Az ún. Szudán-szerződés volt az első lépés Nagy-Britannia és Franciaország közeledésében, amely végül nagyhatalmi szinten az antant megalakulásához, a Marokkóval kapcsolatos megegyezéshez és az algecirasi konferenciához elvezetett.

Nagy-Britannia viszonylag kényelmes helyzetben volt, mivel az ún. kontinentális szövetség kialakulásától (Német-, Francia- és Oroszország összefogása a szigetország ellen) nem kellett tartania egyrészt a felek közötti ellentétek nagysága (pl. Elzász-Lotaringia), valamint világ feletti hegemoniája miatt, amely flottájának volt köszönhető. Két, a korszakban akuttá váló probléma azonban számára is veszélyeket hordozott magában: Oroszország Kínával kapcsolatos törekvései és az 1899–1902 közötti második angol–búr háború. Ezek megoldásához elsősorban Németországgal kívánt szövetségi viszonyt kialakítani, ami a német fél óvatossága miatt nem valósult meg. Legközelebb ehhez 1900. október 16-án jártak, mikor a két hatalom egyezményt kötött Kínáról a „nyitott kapuk politikájának fenntartása”, azaz az orosz törekvések kordában tartásának érdekében. Németország ugyanakkor – tekintettel arra, hogy nem kívánt egy esetleges európai konfliktus esetén kétfrontos háborút vívni az oroszok és a franciák ellen – konkrét lépést egy alkalommal sem tett.³³ Nagy-Britannia végül – több mint egyéves tapogatózás után – 1902. január 30-án írta alá az

³⁰ A. J. P. Taylor: *Harc a hatalomért. Európa 1848–1918*. Scolar Kiadó, Budapest, 2000. 453–457.

³¹ A francia–orosz szövetség kialakulásáról ld. Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 173–178.

³² Uo. 186–187.

³³ Taylor: *Harc a hatalomért...* i. m. 474–477.

angol–japán megállapodást, amelyben sikerült gátat vetni a további orosz térnyerésnek, illetve egy japán–orosz konfliktus esetén London semlegességére bírta volna Franciaországot.³⁴

Az utóbbi szerződés azért érdemel figyelmet, mert a távol-keleti ügyek tervezett rendezésébe Marokkó kérdését, azaz felosztásának lehetőségét is bevették. Az angolok 1899 novemberében felajánlották II. Vilmos császárnak, hogy a franciaellenes együttműködésért cserébe Marokkó atlanti partvidékét a németek fennhatóságuk alá vonhatnák. Természetesen a britek (Gibraltár védelmében) a Tanger feletti ellenőrzést akarták. Miután ezt a németek visszautasították, Franciaország kért támogatást Németországtól, amely ezt az Elzász–Lotaringiáról való – a franciák számára elfogadhatatlan – lemondás függvényévé tette. Ezzel a franciáknak az angolok felé kellett ismételtelen orientálódniuk, azzal a felvetéssel, hogy francia távol-keleti semlegesség fejében a Marokkó feletti befolyást ők szerezhessék meg. Szavaiknak kellő nyomatékot pedig az orosz–francia szoros együttműködés adhattott.³⁵

A FRANCIA BEHATOLÁS KEZDETEI MAROKKÓBAN 1899 DECEMBERÉTŐL 1901 VÉGÉIG

Az 1880-as madridi konvencióra alapozva és az 1845-ös lalla-marniai szerződés kódös megfogalmazásait kihasználva Franciaország megkezdte az Algériával határos dél-marokkói területek saját szempontjai szerinti pacifikálását, azaz további területek bekebelezését. Az 1881-es felkelés alkalmat adott Franciaországnak arra, hogy biztos állásokat építsen ki magának és ezt a célt szolgálta az 1890-es évek elején a tuati behatolás, illetve annak a vasútvonalnak a megépítési szándéka, amely Algériából Marokkóba vezetett volna. Az Algír–Ain-Szefra vonal 1887-ig Ain-Szefráig elkészült, 1900-ig Figuigot is elérte.³⁶

Az 1898-as fasodai incidens, illetve az azt követő 1899-es angol–francia megállapodás a franciáknak óriási presztízsvesztést okozott és bebizonyította, hogy egy esetleges fegyveres konfliktusra Nagy-Britanniával szemben nem áll készen. Emellett világosan körülhatárolódtak az afrikai angol és francia gyarmati érdekek. Ebben pedig szó sem esett arról, hogy Marokkóban Franciaországot korlátok közé szorítanak. Ezt jól példázza Théophile Delcassé francia külügyminiszter (1898–1905) 1900 áprilisában tett kijelentése: „Az 1899-es szerződés fontos előnyt biztosított, amelyet senki sem vonhat kétségbe. (...) Afrikában módszeresen megkezdjük gyarmataink bővítését.”³⁷

Franciaország Marokkóval kapcsolatos terveinek akaratán és tudomásán kívül további lökést adott az 1899. október 11-én kirobbant második angol–búr háború, amely bő két éven át jelentősen lekötötte a brit erőket, különösen a flottát, amelynek a háború alatt is folyamatosan biztosítani kellett a gyarmatok összeköttetési vonalait.³⁸ Angliának ezért kiemelten fontos volt, hogy amíg nem rendeződik a dél-afrikai helyzete, addig ne kerüljön konfliktusba valamely európai nagyhatalommal, köztük az orosz támogatást élvező Franciaországgal.

³⁴ Uo. 483–485.; Ormos – Majoros: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. i. m. 182.

³⁵ Taylor: *Harc a hatalomért...* i. m. 481–482.

³⁶ Herbert Emil Brenning: *Die großen Mächte und Marokko in den Jahren vor dem Marokko-Abkommen vom 8. April 1904 (1898-1904)*. Dr. Emil Ebering Verlag, Berlin, 1934. 32.

³⁷ Uo. 40.

³⁸ Taylor: *Harc a hatalomért...* i. m. 478.

Angliának emellett Marokkó területi integritása soha nem képviselt akkora értéket, hogy háborúba keveredjen érte.

Anglia lekötöttségét kihasználva két hónappal a dél-afrikai háború kitörése után Franciaország 1899 decemberében – egy francia vasúti mérnök és csapata elleni támadás ürügyén – elfoglalta Ín-Szalahot, s készen állt arra, hogy benyomuljon Tuat oázisaiba. 1900 márciusában nagy francia expedíció indult Algírból, hogy a déli oázisokat Tuatig elfoglalják, ami július végére sikerült is.³⁹ Erről Hohenwart osztrák–magyar követ 1900. január 12-én úgy emlékezett meg, hogy Tangerben erősen felfegyverzett hadihajók jelentek meg és erőteljes járőrtevékenységet folytattak. A követ leírta, hogy „A mazzani saríf [nem teljesített] panasz, úgy tűnik, nem adott elég alapot egy ottani erődemonstrációhoz, amit sokszor összefüggésbe hoztak az Ín-Szalahról készült, a Timbukta vezető karavánút csomópontját illető jelentéssel, és a köztársaság [Franciaország] kívánságával, hogy a Magzen⁴⁰ a tiltakozást megelőzze. Németország és Olaszország képviselői nem titkolják azon aggodalmukat, hogy Franciaország Anglia zavarodottságát kihasználná, hogy döntő lépést tegyen Északnyugat-Afrikában. Az orosz követ állítja, a francia tervekről semmit sem tud, a saját meglátása szerint általánosságban az érdek az lenne, ha nem is a megoldást, legalább a marokkói kérdés rendezését meggyorsítsák. Hozzáfűzte, hogy Tanger neutralizálása lenne a legjobb eszköz arra, hogy az érdekelt hatalmakat ne bántsák meg. Én csak ismételni tudom, hogy Spanyolország és Franciaország (...) között csökkent az összeütközés lehetősége, amelyet Oroszország befolyásának tulajdonítanak.”⁴¹

A jelentés egyértelművé teszi, hogy Franciaország Oroszország támogatásával kihasználta az angolok lekötöttségét Dél-Afrikában. Az pedig valóban megnyugtathatta a Quai d’Orsay döntéshozóit, hogy a francia előrenyomulás ellen Anglia nem emelt kifogást. A jelentés további érdekes részlete a Spanyolország és Franciaország közötti érdekazonosságra történő utalás, amelyre február 6-i jelentésében a Monarchia diplomatája ismételtel visszavetett. „A francia ügyvivő kijelentette a *Réveil du Maroc*ban [Tangerben megjelenő francia nyelvű lap], hogy észak-afrikai akciójuk legújabb fázisa Ín-Szalah elfoglalása, amelynek a célja, hogy Marokkóban a spanyol érdekeket, amelyek azonosak a franciákéval, támogassák, amit Oroszország magától értetődően biztosít.” A követ hozzátette, „sajnálatos, hogy Spanyolország a legutóbbi, számára szerencsétlenül végződő [amerikai–spanyol] háború után az állítólagos, de a gyakorlatban nem meglévő »gyengesége« ürügyet szolgáltat arra, hogy csökkenő befolyását mentse Marokkóban. Gyarmatainak elvesztése ellenére Spanyolország még mindig elég erős lenne, hogy történelmi befolyását Észak-Afrikában megtartsa és a politikai befolyását érvényesítse. Ehhez az összefogás Franciaországgal, amely lépésről-lépésre Spanyolországnak sikeres konkurenciát jelent, semmiképpen sem a helyes eszköz.”

Az orosz támogatás Marokkó vonatkozásában nem csak a nagypolitikai, hanem helyi kontextusban is megjelent, amit jól példáz Hohenwartnak a tangeri orosz követtel kapcsolatos okfejtése is: „Amikor Oroszország első miniszteri megbízottja, von Bacheracht Tangerba jött, politikailag kedvező helyzetben volt, mivel nem voltak itt alattvalói, védelemre szoruló, konzuli ügynökök és nem voltak ezzel összefüggő vitás kérdések. Ez, csakúgy, mint az elmúlt

³⁹ Bernard Lugan: *Histoire du Maroc. Des origines à nos jours*. Critérian, Paris, 1992. 211.; Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 53.

⁴⁰ A szultán szűkebb környezete, udvara. Tágabb értelemben a szultáni hatalmat és kormányzati intézményeket jelöli.

⁴¹ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6 5/pol. Vertraulich, Tanger, 1900. január 12.

két évben a marokkói vizeken több alkalommal megjelenő orosz hadihajók, végül sürgős elutazása Marrákesbe a szultán üdvözlésére, biztosította számára az udvar szimpátiáját. Von Bacheracht úr kétségtelenül nagyon intelligens diplomata, aki ügyesen tudta kihasználni az időközben létrejött francia–spanyol–orosz megállapodást. Ma az orosz képviselő nem csak Spanyolország és Franciaország, hanem gyakran a nevezett államok és a szultán között is közvetítő szerepet játszik. Ennek a »becsületes alkusznak« Marokkóban könnyű ezt eljátszani, mert a Francia Köztársaság képviselője egészen különös tiszteletet élvez a cári támogatással vagy korrigálással, míg a spanyol követ, aki nem örvend általános szimpátiának személyes okokból, boldogan értékeli, ha őt az orosz követ a francia túlkapásoktól megvédi. Ez sokat ígérő kezdet és nagyon rövid időn belül beválthatja a jutalmat Oroszország Franciaországtól, és a spanyol költségekre benyújthatja a számlát. Angliának, Németországnak, Franciaországnak és Oroszországnak meghatározott érdekszférái vannak. És azok az államok, amelyeknek ez a kárára van Északnyugat-Afrikában, az főként Olaszország és részben Spanyolország.”⁴²

Olaszország 1900 elején valóban úgy tűnt, hogy aktívan bele kíván szólni Marokkó sorsába, sőt nem volt kizárható, hogy az északi, földközi-tengeri partvidéken területekhez is szeretett volna jutni. Ennek érdekében Malmusi tangeri olasz követ több hónapot töltött a szultáni udvarban, miközben az olasz érdekeket próbálta a szultánnal (sikertelenül) elismertetni.⁴³ Ezen túlmenően a Fezben lévő fegyvergyár ellenőrzését is az olaszok felügyelete mellett végezték.⁴⁴ Mindennek oka Olaszország Tripoli megszerzésére irányuló törekvése volt, amellyel kapcsolatban tartottak a franciák beavatkozásától. Arról, hogy erről a valóságban szó sem volt, Delcassé 1900 eleji kijelentése is árulkodik, aki szerint nem lehetett szó arról, hogy Marokkó miatt Olaszországgal konfliktusba kerüljenek.⁴⁵ Ez egyértelműsítette, hogy Olaszország Tripolival kapcsolatos igényeinek Franciaország nem fog ellentmondani, ha Marokkóban nem ütközik olasz ellenállásba. Ennek megfelelően, miután 1900 végére tisztázódott, hogy Tripoliban szabad kezet fog kapni, Olaszország feladta marokkói igényeit.⁴⁶

A fenti eszmefuttatást 1900 februárjában Hohenwart egyszerűen úgy foglalta össze, hogy „Franciaország algériai–szudáni akciója bizonyos hallgatóságosan elismert határok kialakulásához vezetett. Spanyolország ellenben hiányos gazdasági fejlődése és ingatag politikája [politikai helyzete] következtében feláldozhatónak tűnik. (...) Spanyolország [Marokkótól való] távoltartása ellenére sem értette, hogy Marokkóban pozitív gazdasági befolyást nem tud biztosítani. Ugyanígy Olaszország, amely többé-kevésbé megindokolt, számos anyagi természetű reklamációja a Magzenben antipátiát eredményezett és a talán túlzásba vitt történelmi hivatásának előtérbe helyezése az itteni befolyásos hatalmakat ingerültette.”⁴⁷

Ezt támasztja alá az a Rómában született egyezmény, amely Franciaország és Olaszország között az 1900. december 14–16. közötti levélváltás formájában körvonalazódott, s

⁴² HHSta PA XXXII Marokko 6 1900 No. 23/pol, Tanger, 1900. február 20.

⁴³ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6, No. 16/pol Tanger, 1900. február 6.

⁴⁴ Hohenwart Goluchowskinak. HHSTA PA XXXII Marokko 6, No. 33/pol, Vertraurich Tanger, 1900. március 22.

⁴⁵ Brenning: Die großen Mächte und Marokko... i. m. 58.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6, No. 26/pol Tanger, 1900. február 26.

amelyet 1902-ben ratifikáltak. A megállapodás értelmében Franciaország Olaszországnak ígérte Tripoli vilajetet, amely az Oszmán Birodalomhoz tartozott. Párizs kijelentette, hogy nem tart igényt a vilajetre, más szóval szabadkezet adott Rómának Tripoliban. Olaszország viszonzásul kijelentette, hogy nem akadályozza „Franciaország tevékenységét Marokkóban, ami ezzel a birodalommal szomszédos helyzetéből következik”. Sőt megegyeztek abban is, hogy amennyiben „Marokkó politikai és területi státuszában változás következik be”, vagyis nyílt annexió esetén „Olaszország a viszonyosság elve alapján fenntartja a jogot, hogy befolyását kiterjessze Tripolitánia és Kirenaika területére.”⁴⁸ Marokkót tehát elcserélték Tripoliért, pedig Marokkó nem tartozott Franciaországhoz és Tripoli sem tartozott Olaszországhoz, a két európai ország mégis szerződést kötött egy náluknál gyengébb nemzet kárára.

Németország már kezdettől bizalmatlansággal viseltetett a francia törekvésekkel szemben, de a gyakorlatban semmit sem tett. Franciaország marokkói előnyomulásának és az olaszokkal, valamint a spanyolokkal folytatott diplomáciai különalkuinak ugyanakkor könnyen véget vethetett volna, de ahhoz el kellett volna fogadnia Anglia felajánlását, amely a köztük lévő viszony szorosabbra fűzését jelentette. 1899 júniusában Salisbury miniszterelnök meg is kezdte a tapogatózást Németország felé egy Marokkóval kapcsolatos megegyezés tárgyában, amely azonban a német érdektelenségen megbukott, hiába ajánlotta fel számára Marokkó észak-atlanti partvidékét. 1899 novemberében Chamberlain gyarmatügyi miniszter a *Kaisernál* tett audienciáján elismételte az ajánlatot, ahol II. Vilmos azzal hátrította el a válaszadást, hogy ez a kérdés alapja lehet további tárgyalásoknak, amelyeket a nagyköveteknek kell lefolytatniuk.⁴⁹ Ezzel a német fél világossá tette, hogy Marokkó kapcsán nem fog nemzetközi (orosz és francia) bonyodalmakba bocsátkozni.

1900 második felére egyértelműen Franciaország került ki győztesen a marokkói befolyás megszerzéséért vívott fegyveres és diplomáciai küzdelmekből. Ezért is jegyezhetette meg szeptemberben Hohenwart Goluchowski osztrák–magyar közös külügyminiszternek (1895–1906) a marokkói helyzetet jellemezve, hogy „a szultán semmiféle támogatást nem kapott a franciák ellen. Az oroszok továbbra is támogatják a franciákat Marokkóban. Amíg nem Tangerről, Tetuánról és Larache-ról van szó, Anglia beláthatja, hogy ugyanaz érvényes Németországot érintően bizonyos atlanti kikötők tekintetében: Spanyolország politikailag megegyezett Franciaországgal és megelégszik olyan kockázatos és kérdéses eredményekkel, mint amelyik a két hónappal ezelőtt Franciaországgal kötött Ris (Rio) Ninny [nem ismert] megállapodás. A többi állam csak közömbösen nézi a lassú, de folytonos földközi-tengeri egyensúly-eltolódást Franciaország javára, amely ellen a leginkább érdekelt Olaszország hiába fáradozik.”⁵⁰ A marokkói udvar a franciákkal szemben egyre kilátástalanabb helyzetbe került, amit Hohenwart egyetlen mondatban jellemezett: „A Magzennek ebben nincs szerepe, csak egyetlen szövetségese van, az európai hatalmak közötti ellentét.”⁵¹

⁴⁸ Lutsky: *Modern History of the Arab Countries*. i. m.

⁴⁹ Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 48–49.

⁵⁰ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6 No 79/pol, Tanger, 1900. szeptember 17.

⁵¹ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6 No 86/pol, Tanger, 1900. október 23.

1900 nyarán, Ba Ahmed nagyvezír halála után a fiatal Abdel-Aziz szultán uralkodása veszélybe került, amivel a nagyhatalmoknak is foglalkozni kellett, hiszen veszélyeztette az országban megszerzett pozícióikat.

A közelgő belpolitikai problémákat Hohenwart jól érzékelte: „Valószínűleg a nagyvezír rövid időn belül bekövetkező halála feljogosít a következő következtetésekre: 1.) Elegendő cselekvési és belátási képessége van Muláj Abdel-Aziz szultánnak ahhoz, hogy a nagyvezír-váltás esetére minden lehetségest megtegyen, így elfogadva, hogy a jelenlegi krízist jelentősebb megrázkódtatás nélkül el lehessen intézni. 2.) Először is nem úgy áll a helyzet, hogy a veszély közel lenne, hogy az elégedetlenkedők számos és erős pártja Scharfa [? nem ismert személy] vezetése alatt az alkalmat kihasználja, hogy az idősebb féltestvérét, Muláj Hamidot ültessék a helyére a trónon. Szükségszerűen valószínűleg lesznek véres harcok, és az európai hatalmak intervenciója is ennek kétségtelenül velejárója lesz. A beteg Ba Ahmed, akit sem a bennszülöttek, sem az idegenek nem könnyeznének meg, ma teljesen az angol meghatalmazott és az angol ügynök, Caid Maclean⁵² kezében van, és a Dr. Linares által kihasznált korábbi francia befolyás egyre inkább fenyegető. Miután minden európai hatalom és az érdektelen Oroszország ügynökökön és bizalmasokon keresztül láthatóan abban a helyzetben van, hogy a marrákesi és fezi speciális belső folyamatokról időszerűek és jól tájékozottak legyenek, addig Ausztria–Magyarországnak ezek az eszközök nem állnak rendelkezésére, így arra kell szorítkoznom, hogy a németek és angolok asztaláról a morzsákat felszedegessem. Nekem az erről az oldalról tudomásomra jutott információk a legmegbízhatóbbak.”⁵³

A nagyvezír halálával párhuzamosan Franciaország tovább folytatta az algériai–marokkói határterületek – ún. „Dél-Orán megye” – pacifikálását, amelynek során több alkalommal a helyi törzsek heves ellenállásába ütközött.⁵⁴ 1900 júliusában el-Mungarnál egy légionárius hadoszlopot megtámadtak és közülük 16 főt megöltek, emellett gyakoriakká váltak a franciák elleni különböző incidensek (francia állampolgár meggyilkolása, támadás francia katonai ellenőrzőpont ellen). A hódítások eredményei törekenyek voltak, de az atrocitások alapot teremtettek arra, hogy az 1845-ben kötött, a pontos határokat nem rögzítő megállapodást felülvizsgálják, és a francia kormányzat szultántól kierőszakolt új megegyezéssel biztosítsa

⁵² Sir Harry Aubrey Vere Maclean (1848–1920) skót katona, a marokkói hadsereg parancsnoka. 1877-ben érkezett az országba és elnyerte Muláj Hasszán szultán bizalmát, majd utódját, Muláj Abdel-Aziz szultánét is az ellenséges törzsek elleni harcban és ő lett a szultáni hadsereg parancsnoka. Annak ellenére, hogy hűséges volt „munkaadójához”, az Egyesült Királyságban nem hivatalos brit ügynökként tekintettek rá, különleges diplomáciai szolgálatáért lovagi címet kapott VII. Edvárdtól.

⁵³ Hohenwart Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6 No 60/pol Tanger, 1900. május 09.

⁵⁴ A szultán a francia akciók miatt 1900 nyarán folyamatosan tiltakozott több fórumon is. Június 1-jén Hohenwart azt jelentette a Ballhausplatznak, hogy „nagy az ingerültség Franciaországgal szemben a határvitával kapcsolatban, holott az a status quo fenntartásáról beszél. Ennek ellenére elfoglalná a tafilaleti területet, ha alkalma nyílna rá (pl. marokkói törzsek megtámadnák)”. HHSta PA XXXII Marokko 6 No 67/pol Tanger, 1900. június 1. Ezen túl június 19-én és augusztus 29-én is született jelentés a területfoglalás elleni marokkói tiltakozásokról egyrészt a franciáknál, másrészt a német és angol félnél is, de azok arra nem reagáltak – és mint a jelentésíró megjegyzi az Osztrák–Magyar Monarchia sem. Uo.; HHSta PA XXXII Marokko 6 No 71/pol Tanger, 1900. június 19., 1900. augusztus 29. (Stadnicki Goluchowskinak)

határterületeit, a dél-oráni oázisok elfoglalását.⁵⁵ Ez az 1902. májusi aláírása után „határmeg-
egyezősként” vált ismertté, melynek egyik előzménye 1901. július 20-án Párizsban az ott
megjelent marokkói küldöttség által aláírt 1845-ös szerződés kiegészítése volt.⁵⁶ Ebben a
marokkói fél kérése ellenére ismét nem esett szó a demarkációs vonal pontos kijelöléséről,
csak egy olyan határvonalat húztak, amely meghatározta, hogy a szomszéd államok milyen
vonal mellett létesíthetnek vám- és őrszaktokat. Ugyanakkor a megegyezésben minden
olyan témát kerültek, amely a marokkói területi integritás vagy joghatóság megsértését
tárgyalta volna.⁵⁷

A tangeri osztrák–magyar követet helyettesítő von Grubissich a megállapodásról szóló
szeptember 1-jei jelentésében egyértelmű francia fölényről számolt be, ugyanis tudomása
szerint az abban szereplő főbb pontok a franciák akaratát tükrözték, amelyek a következők:
1) Marokkó elismerte a francia területi igényeket a dél- és nyugat-algériai határterületeken;
2) Marokkó feladta a déli szaharai területeket; 3) a Tuatot környező azon területein elismerte
a franciák igényeit, amelyeket az előző évben okkupáltak; 4) a franciák rendőrséget állíthat-
nak fel a marokkói–algériai határon; 5) a dél-marokkói területek megnyitása a francia keres-
kedelem előtt; 6) Marokkó nem támaszt akadályokat a transzszaharai vasút megépítése
során.⁵⁸

A francia Marokkó-politika 1901-ben mutatott rendkívüli intenzitását Hohenwart annak
tulajdonította, hogy a marokkói francia diplomaták – felismerve a lehetőséget – igyekeztek
minél határozottabb lépésekre rábírní a Quai d’Orsay döntéshozóit. Meglátása szerint „az
objektív megfigyelőnek nem lehet kétsége afelől, hogy Franciaország pillanatnyilag Észak-
nyugat-Afrikában aktív politikát folytat. Ennek ellenére az angol és német küldöttek speciel
nem akartak abban hinni, hogy M. Révoilnak és munkatársának, Monsieur de Maritimière-
nek olyan könnyen sikerülne a francia kormányt ambiciózus terveinek megnyerni.” Az osztrák-
magyar követ meglátása szerint „a Magzen minden eddigi lépése tisztességes megol-
dást kínált az algériai–marokkói határkérdés megoldásában, a nagyhatalmak feltevései alap-
ján. Ezek eredménytelenek maradtak és Párizsban nem akarták M. Révoil tevékenységét és
akciókedvét korlátozni, így a gyúanyagot, amely Marokkóban felhalmozódott, féltő, hogy
Anglia, Németország, Olaszország és Spanyolország is elővigyázatossági intézkedések nélkül
felhasználja. Ezáltal a »marokkói kérdés« nyitva maradna, amelynek kezelése megnyugtató
módon nem lehetséges, ha azt, az ide akkreditált, túlságosan is szubjektív megválasztott
külföldi képviselőkre hagynák.” A marokkói kikötőkben egyre gyakrabban nyomásgyakorlási
céllal megjelent francia hadihajókra utalva a diplomata annak a meggyőződésének adott

⁵⁵ Lugan: *Histoire du Maroc...* i. m. 211.

⁵⁶ Standiczki tangeri osztrák–magyar diplomata 1900. június 5-i jelentése szerint a júliusi megállapodás
előtt a marokkói szultán elküldte nagyvezírét Londonba, hogy egyrészt VII. Edvárd trónra lépését
üdvözölje, de az igazi cél az volt, hogy tárgyaljon a vitatott algériai–marokkói határról. Abdel-Aziz
emellett tervbe vette, hogy hasonló küldöttséget fog indítani Németországba és Szentpétervárra is.
Stadnicki Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 31. pol, Tanger, 1901. június 5. A meg-
egyezős vegyes marokkói–francia bizottság megalakításáról rendelkezett, amely francia és marok-
kói helyőrségeket állított fel a határ mentén, és amely szabad választást tart a határ menti régiók la-
kossága között. Lutsky: *Modern History of the Arab Countries.* i. m.

⁵⁷ Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 70–71.

⁵⁸ Grubissich Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 47. pol, Tanger, 1901. szeptember 15.

hangot, hogy „egyszerű a marokkói vizekre hadihajókat rendelni, de teljesen kiszámíthatatlan, hogyan és mikor vonnák vissza azokat”.⁵⁹

A franciák Marokkó-politikájukban ekkor már számíthattak Olasz- és Oroszország támogatására. A francia–spanyol közeledés még váratott magára, de 1901 szeptemberében a madridi francia követ már erről tudósított. Hozzá kell tenni, Spanyolország nem is képviselt olyan erőt, amelyet – más hatalom támogatása nélkül – számításba kellett volna venni.⁶⁰

A SZULTÁNNAL SZEMBENI TÖRZSI ELÉGEDETLENSÉG, MAROKKÓ ELADÓSODÁSA

A Franciaország generálta „külső” problémái mellett a szultánnak meg kellett küzdenie az uralmával szembeszegülő törzsek fokozódó elégedetlenségével is. 1900 nyarán a 20 éves Muláj Abdel-Aziz ténylegesen is elfoglalta a trónt, noha anyja befolyása továbbra is érvényesült felette. Oktatását elhanyagolták, ami akaratossá, erőszakossá, de határozatlanná tette. Az európai technikai újítások teljesen elbűvölték. Teniszezett, kerékpárokat, autókat, zongorákat és különböző mechanikus játékokat gyűjtött, emellett hobbijává vált a fotózás.⁶¹ A fiatal uralkodó európai kedvtelései a vallásos marokkói társadalomból, illetve az *ulemá*-ból⁶² mély ellenszenvet váltottak ki, amit súlyosbított a – leginkább franciákból és angolokból álló – kereskedelmi ügynökök és tanácsadók megjelenése a sarífi udvarban, akik hírhedtek voltak korrumpálhatóságukról.

A folyamatos francia előrenyomulás a déli határtérségben, valamint az európai mintára 1880-ban bevezetett új mezőgazdasági adó (*tertib*) megreformálása 1901-ben, amelytől az udvar bevételeinek fedezését remélték,⁶³ jelentősen felszították a muszlim lakosság indulatait, amelynek előszeléről 1900 októberében Hohenwart azt írta, hogy a nyugtalanság miatt a sarífi udvar átköltözött Marrákesből Fezbe. „Ehhez jön az állandó kabíliai lázongás az adózás miatt.”⁶⁴

A szultán elleni lázadás egyik legismertebb alakja Dzsilali ibn Drisz, ismertebb nevén Bu Hamara volt, aki 1902-től trónkövetelőként – Muláj Mohamednek, a szultán testvérének kiadva magát – 1909-ig folytatott sikeres ellenállást az algériai határterületeken élő törzsek bevonásával a szultán és az idegen hatalmak ellen. Az ellenállás ismert alakja volt még az elsősorban Tanger közelében emberrablásokat végrehajtó „igazságtevő bandita”, ar-

⁵⁹ Hohenwart Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 22. pol, Bizalmas, Tanger, 1901. május 16.

⁶⁰ Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 70–71.

⁶¹ A szultán gyermeki lelkesedésére példa Crenneville követi bemutatkozása. Komár: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején.* i. m.

⁶² Az iszlám vallásjog és teológia tudósainak, szaktekintélyeinek összefoglaló neve.

⁶³ Valószínűsíthetően az angol tanácsadók javaslatára Abdel-Aziz eldöntötte, hogy a hagyományos koráni adót helyettesíti a mezőgazdasági adóval, a *tertib*-el. Ennek szellemében az új adót az összes törzsrre (szegényebbekre és gazdagokra) egyaránt kivetették. Egy ilyen általánosan, mindenkire nézve kötelező egyenlősítő koncepció bevezetése a tradicionális társadalomban általános felzúdulást keltett. Ráadásul az adó kivetése olyan bonyolult volt, hogy két év alatt sem jött vissza az az összeg, amelyet ráköltöttek. Ez is hozzájárult később ahhoz, hogy Marokkó külföldi kölcsönök felvételére kényszerüljön. Lugan: *Histoire du Maroc...* i. m. 212–213.; Mai Gunther: *Die Marokko-Deutschen 1873-1918.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014. 37.

⁶⁴ Hohenwart Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No 87/pol, Tanger, 1900. október 23.

Raiszuni Ahmed ibn Muhammad, aki évtizedekig veszélyt jelentett az ország belbiztonságára, valamint Maa el-Aimin.⁶⁵

A törzsek elleni fellépés, a tertib kivetésének finanszírozása, valamint a szultáni udvar növekvő költségei, az európai tanácsadók javaslatai, a külföldiek által generált impozáns munkaszerződések irreálisan magas összegei arra sarkallták az uralkodót, hogy az államháztartási hiányt külföldi hitelek felvételének segítségével finanszírozza. Erre az első utalás osztrák–magyar oldalról először 1901 júniusában történt, mikor Standicki arról írt, hogy a francia diplomácia sikereket ér el Marokkóban a pénzügyek (adósságok) tekintetében.⁶⁶ A franciák saját pozícióik erősítése érdekében másutt is mindig szívesen alkalmazták a pénzügyi kártyát, amelynél a gazdasági megfontolások mellett a politikai érdek is legalább akkora súllyal szerepelt.

Franciaországban 1902-ben a gyarmati lobbis is követelte Marokkó megszerzését. 1898-ban Eugène Étienne oráni parlamenti képviselő világosan fogalmazott: „Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket Tunéziába. Neki kell – kétségtelesen nehezebben – elvezetni bennünket Marokkóba is.”⁶⁷ Más érdekcsoportok is belekeveredtek a marokkói kérdésbe, az üzleti vállalkozók, a bankok és az algériai francia hadsereg. Ezeket az érdekeket a kormány igyekezett féken tartani. 1900-ban Delcassé közölte az algériai megszálló csapatok tábornokával, hogy „a marokkói kérdést semmiképpen sem szabad algériai határincidensként napirendre tűzni”. A kezdeti hezitálás után 1902-ben Delcassé hozzájárult ugyan ahhoz, hogy a Schneider-Creusot acél- és vaskombinát, valamint más nehézipari vállalkozások részvénytársaságokat létesítsenek Marokkóban, de „a kormány szabja meg, mikor kezdődik el a koncessziók korszaka”.⁶⁸ Az óvatosságában valószínűleg a britekkel folyó tárgyalások is szerepet játszottak, amelyeket nem kívánt egyes lobbicsoportok sürgetése miatt negatív irányba befolyásolni. 1903-ban Lyautey-t nevezték ki az algériai hadsereg parancsnokává és megkezdődött az „algériai csapatok diszkrét behatolása”. 1903-ban megalakult a Marokkói Társaság. A döntő tényezőt a marokkói adósságok jelentették, ezáltal pedig a pénzügyek fölötti ellenőrzés megszerzése.

A marokkói kölcsönök fő folyósítója a Banque de Paris et de Pays-Bas volt, amely 1902-ben a Gautsch vállalkozás közvetítésével a marokkói kincstárnak 7 millió 500 ezer frankot kölcsönzött. Erre mondta azt Saint-René de Tallandier tangeri francia konzul, hogy „a bankjaink adományai napjainkban összefonódnak a politikánkkal”. Ekkor még angol és spanyol bankok is hiteleztek a szultánnak (pl. a Bu Hamara elleni hadjárat költségeinek finanszírozására), de néhány éven belül a Banque de Paris et de Pays-Bas leszakította vetélytársait és megbízást kapott az állami bank létrehozására is.⁶⁹ A később felvett hitelek már az előzőek-

⁶⁵ Lugan: *Histoire du Maroc...* i. m. 213–215.; Thomas K. Park – Aomar Boum: *Historical Dictionary of Morocco*. Rowman & Littlefield, Lanham, 2016. 416–417.

⁶⁶ Stadnicki Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 32. pol, Tanger, 1901. június 13.

⁶⁷ J. Nagy: *A Magreb-országok története a 20. században*. i. m. 18–19.

⁶⁸ Barraclough: *Agadirtól a háborúig...* i. m. 120–121.

⁶⁹ 1904 júniusában a francia bankok hitelt nyújtottak az uralkodó kedvteléseire és a lázadó törzsek elleni folyamatos küzdelemhez. Rövid időn belül a szultán adósságban úszott és Franciaország egy 62 500 000 frankos hitelt adott neki, amelyhez biztosítéknak a marokkói vámházak bevételének 60%-át ajánlották fel.

ben felvett összegek törlesztésére szolgáltak, minek köszönhetően az algecirasi konferencia idejére (1906) Marokkó államadóssága 206 millió frankra emelkedett.⁷⁰

Az eladósodás folyamatát a tangeri osztrák–magyar képviselő is figyelemmel kísérte. Ezt példázza Oscar von Montlony jelentése, aki 1903 júliusában kifejtette, hogy a kamatok visszafizetése „a szultán számára aligha lesz lehetséges. Főleg a felkelők első győzelmei óta, tekintettel az országban uralkodó erjedés miatt, nem szabad számítani arra, hogy a kormányzója, mint korábban, erőszakos eszközökkel kikényszerítse az adókat, így pedig kizárólag a vámbevételekre számíthat. Tehát nem lehet kizárni, hogy a hatalmak, amelyek Marokkóba tőkét investáltak, kényszerítve lesznek arra, hogy 1905-ben pénzügyi érdekeik megtartásához olyan lépéseket tegyenek, amelyek a sarífi birodalomra végzetes fordulóponthoz vezetnek.”⁷¹

FRANCIA–ANGOL KÖZELEDÉS, FRANCIAORSZÁG BEFOLYÁSÁNAK TOVÁBBI ERŐSÖDÉSE

1902-ben fordulat következett be Nagy-Britannia Marokkó-politikájában, illetve ezzel kapcsolatban Franciaországgal szembeni passzívnak tűnő magatartásával kapcsolatban. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a második angol–búr háborút Anglia megnyerte (1902. május 31., pretoriai béke), így politikailag (és katonailag) jelentős erőt szabadultak fel. Figyelmét most már a franciák marokkói terjeszkedésre irányíthatta, mely veszélyeztethette a Földközi-tenger nyugati medencéjében meglévő stratégiai pozícióit, illetve a számára kedvező status quo (minden hatalmat elvileg azonos jogok illetik meg) fenntartását. Joggal gondolhatta úgy, hogy az eddigi események a francia hadműveletek számára stratégiai fontossággal nem bíró marokkói–algériai határterület biztosítását szolgálták, de a hitelezés, illetve a szultánra nehezedő egyre erőteljesebb nyomásgyakorlás a hatalmi viszonyok felborulásához vezethet. Ezért mondhatta azt Sir Arthur Nicolson tangeri angol követ osztrák–magyar kollégájának, Crenneville-nek a francia törekvésekkel kapcsolatban, hogy „ha a franciák a mi itteni önzetlen mérsékelt reformtörekvéseinket folyamatosan zavarni akarják, az angol tengeri hatalom megtehetné, hogy – miután szabad kezet élvezünk – az észak-afrikai partokon fasodai szerénységre tanítsa őket. Sir A Nicolson mint agent provocateur úgy beszélt, hogy azzal utalt arra, mi az angolok álláspontja Marokkóban.”⁷² Természetesen a megváltozott erőviszonyokat Franciaország is érezte, ezért megkezdte a diplomáciai megoldás keresését annak érdekében, hogy jelenlegi befolyásának megtartása (sőt további kiterjesztése) mellett Anglia támogatását is megszerezze.

1902 februárjában Tallandier Rabatba utazott, hogy a szultánnál az esetleges angol akciók sikerét megelőzze. A szultáni audiencián egyértelműen kijelentette, hogy egy harmadik állam részvételét a kölcsönökben és koncessziókban (vasútépítés, telefonvonalak kiépítése, állami megrendelések), valamint állampolgáraik fontos kormányzati pozícióba kerülését a francia kormány egyértelműen a marokkói ügyekbe történő beavatkozásnak tekintené. A szultán ennek hatására vállalta, hogy a francia követelésekbe való beleegyezését írásban is rögzíti, amire azonban nem került sor. A látogatás célja ugyanis csupán a nagyon erős ma-

⁷⁰ Lugan: *Histoire du Maroc...* i. m. 219–220.

⁷¹ Oscar von Montlony Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 81. pol, Tanger, 1903. július 12.

⁷² Crenneville Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 31. pol, Tanger, 1902. június 15.

rokkói angol befolyás gyengítése volt. Az uralkodó meggyőzésére irányult az 1902. áprilisi tangeri francia–orosz flottafelvonulás is,⁷³ amely azt akarta bizonyítani, hogy a marokkói érdekek védelmében Párizs továbbra is számíthat az oroszok segítségére.

Az április 20-án kezdődő francia–marokkói tárgyalások eredményeként júliusban olyan megegyezés született, amely hangsúlyozta a két ország közötti szoros kapcsolatot. A tárgyalásokra az angolok nem reagáltak érdemben, noha Maclean Londonba utazott egy angol hitelfelvétel lehetősége miatt, amely nem talált támogatókra.⁷⁴ Közben a franciák októberben sikeresen helyezték ki kölcsönt Marokkóba, amelynek kapcsán azonban igyekeztek elérni, hogy az ne teremtse precedenslehetőséget más hatalmak számára.⁷⁵

A Lansdowne külügyminiszter megpuhítást célzó tárgyalásokat Cambon londoni francia nagykövet 1902 nyarán indította el. Ígéretet tett Tanger semlegességére (neutralizálására), illetve elismerte Spanyolország jogát saját befolyási övezet létrehozására. A francia kormány úgy gondolta ugyanis, ha Tanger kapcsán megnyugtató megoldás születik, úgy Angliának nem lesznek további érdekei Marokkóban. Lansdowne visszafogottan reagált a javaslatokra és nem kívánta elismerni Franciaország Marokkóra vonatkozó igényeit. Mindazonáltal az angol kormány nagyon óvatos volt. Szeptemberben, amikor Maclean Londonba utazott a szultán megbízásából, hogy Marokkó Anglia támogatását biztosítsa magának, Lansdowne elutasította azt az ötletet, hogy az arab ország integritását hét évre garantálja. Azzal nyugtatgatta csupán a követet, hogy sem Anglia, sem Németország nem kívánja a status quót megzavarni, amiről Franciaország is többször biztosította.⁷⁶

A tárgyalássorozatról Crenneville átfogó képet nyújtott, amikor 1903 februárjában összefoglalta az elmúlt fél év francia–angol tapogatózásait. „Tavaly ősz elején Paul Cambon úr, a londoni francia nagykövet Tangerbe jött, állítólag, hogy az itteni francia küldöttségbe delegált fiát meglátogassa, a valóságban azonban azért, hogy megbeszélést folytasson az itteni követtel, Saint-René Talandier-vel és Algéria főkormányzójával. Az angol kormánnyal történő lehetséges együttműködésről akart tájékoztatni. Nem sokkal később M. Delcassé Lord Lansdowne-nál egészen határozott javaslattal állt elő, amelynek elfogadása nem csak Észak-Afrikára, de Európára is fontos következményekkel lenne. Ezután Franciaország hivatalosan elismerné Egyiptom brit okkupációját és Anglia cserébe Franciaországot Marokkóban. Eltekintve az északi partoktól, szabad kezet kapnának. Ezt az indítványt Lord Lansdowne-nak kedvezően kellett fogadni, mivel a brit kormány az akkori dél-afrikai események és a venezuelai affér miatt igényelte, fenntartotta magának a jogot, hogy a marokkói ügyről egy későbbi időpontban nyilatkozzon érdemben. Időközben Marokkóban a felkelés olyan

⁷³ Crenneville Goluchowskinak. HHSa PA XXXII Marokko 6 No. 24. pol, Tanger, 1902. április 11. Április 10-én orosz–francia flottademonstrációt tartottak Tanger előtt.

⁷⁴ Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 127–128. Április 20-án Algírban újabb határegyezmény kötött Marokkó és Franciaország között. A szerződés értelmében a marokkói kormány hozzájárult, hogy „konszolidálja a fennhatóságát” a határ menti régióban és Franciaország támogatást nyújtott ebben, ami azt jelentette, hogy katonai és rendőri egységeket küld a marokkói határ menti régiókba. Franciaország felállította saját katonai helyőrségeit és vámházait, s jogot nyert arra, hogy letartóztasson és elítéljen bűnözőket marokkói területen. A franciák katonai parancsnokokat neveztek ki, akik teljes ellenőrzésük alá vonták a marokkói határ menti régiót. Lutsky: *Modern History of the Arab Countries*. i. m.

⁷⁵ Brenning: *Die großen Mächte und Marokko...* i. m. 129.

⁷⁶ Uo. 131.

irányba fejlődött – amely mindig is valószínűtlennek tűnt –, hogy a marokkói kérdés Londonban és Párizsban megoldódhasson. Mindenesetre Franciaországban és Angliában az a szemlélet uralkodik, hogy ezt az egybeesést mindketten kihasználják. Egyelőre Anglia a válasszal M. Delcassé javaslatára – amely azzal végződne, hogy Franciaország békés úton szerezze meg a szuverenitást Marokkóban – adós maradt. Ez a terv, úgy tűnik, már a francia földközi-tengeri politika fő tényezője és ennek kiegészítése lenne, a francia–olasz Tripoli-megállapodás. Mindkettő nyíltan azt célozza, hogy a régi álmat, a „latin hegemoniát a Földközi-tengeren” megvalósítsa.⁷⁷

Delcassé a fentiekkel párhuzamosan, azaz 1902 nyarán a németek felé is tapogatózott a marokkói kérdés megoldása érdekében, amelyet a császári adminisztráció azzal utasított el, hogy „Németország marokkói érdekei olyan jelentéktelenek, hogy tulajdonképpen nem is léteznek”.⁷⁸ Olasz ellenkezéssel szintén nem kellett számolnia a Tripoli kapcsán fennállt nézeteltérésük rendezése után. Noha az olaszok 1902. június 28-án megújították a hármasszövetséget, két nappal később már arról biztosították a franciákat, hogy „Olaszország semmilyen formában nem kötelezte el magát egy Franciaország elleni háború mellett”.⁷⁹

Ugyanebben a jelentésben Crenneville kitért Spanyolország marokkói szerepére, amiből egyértelműen kiderül, hogy a spanyol kormányzat ekkorra tisztában volt azzal, hogy Anglia és Franciaország beleegyezése nélkül önálló akciót az arab országban nem tehet.⁸⁰

A franciák Anglia felé történő közeledésükben azonban igyekeztek meghúzni azokat a határokat, amelyeken túl nem kívántak engedményeket tenni más hatalomnak. Többször és visszatérően hangsúlyozták, hogy tiszteletben tartják Tanger semlegességét, a spanyol és angol érdekeket, illetve a nagyhatalmak szerzett jogait, ahhoz viszont ragaszkodtak, hogy a megállapodásba harmadik hatalom (természetesen Németország, amelynek érdeke volt az angolok, a franciák s az oroszok közötti feszültség fenntartása, esetlegesen köztük háború

⁷⁷ Crenneville Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 20. pol, Tanger, 1903. február 10.

⁷⁸ Taylor: *Harc a hatalomért...* i. m. 490.

⁷⁹ Már aláírásra várt egy megállapodás-tervezet a spanyolokkal 1902 novemberében, amely felosztotta volna Marokkót francia és spanyol érdekszférára, a spanyolok azonban az utolsó pillanatban visszahúzózkodtak. Ennek oka valószínűleg az angoloktól való félelmük volt, de a szándék jól jelezte, hogy elviben Spanyolország a franciák tervei elé nem fog akadályokat gördíteni. Uo. 491–492.

⁸⁰ „Az az elővigyázatos visszafogottság, amellyel a spanyol kormány a jelenlegi marokkói krízist szemléli, általános figyelmet érdemel. Mihelyt a szultán elleni lázadás kitört, a Sagasta-kabinet a legközelebről érintett hatalmagnál ki akarta puhatolni, vajon intervenciójuk ajánlatosnak tűnik-e. Hasonlóan Señor Abarzura biztosítani akarta magát arról, hogy Franciaország és Anglia semmiféle beavatkozást nem tervez. Meg kell őt érteni; mindkét hatalomnak meg kell állapodnia abban, hogy részük-ről legalábbis további intézkedésig a status quót Marokkóban megőrzik. Viszont ami a spanyol kormánynak nem volt világos: Franciaország és Anglia tekintet nélkül a biztosítékaikra az észak-afrikai spanyol birtokokat tiszteletben tartja és Tangert semlegesíti, arra gondolva, hogy az egész marokkói kérdést harmadik hatalom közbelépése nélkül egymás között megoldják.” Crenneville Goluchowskinak. HHStA PA XXXII Marokko 6 No. 20. pol, Tanger, 1903. február 10. Az 1900. június 27-i francia–spanyol megállapodásban a francia kormány először ismerte el a spanyol befolyás alá eső területeket. Hosszas tárgyalások kezdődtek Delcassé külügyminiszter és Francisco de León y Castillo párizsi spanyol követ közreműködésével, aminek eredményeképp Spanyolországé lett volna Marokkó északi része, beleértve a szultáni központot, Fezt és Marrákest is. A spanyol kormány 1902-ben visszalépett a szerződés kötésétől, mert úgy gondolta, túl nagy területet kellene pacifikálni, s tartott attól, hogy marokkói szerepvállalása és Franciaországhoz való közeledése miatt konfliktusba keveredhet Nagy-Britanniával. Lutsky: *Modern History of the Arab Countries*. i. m.

kiprovokálása) ne szóljon bele. Ugyancsak ragaszkodtak ahhoz, hogy a marokkói belső problémákat ők oldják meg, s ígérték, ennek során a többi hatalom érdekei nem fognak sérülni. A kiforrott francia igényekről, Crenneville így tudósított: „A *Le Temps* mellékelt cikke pontosítja azt az álláspontot, amit a francia törvényhozás és M. Delcassé a kormány képviselőjében Marokkó kapcsán képvisel. Egy képviselő, Delafasse kivételével a törvényhozás és a külügy-miniszter mindenképpen ellene van egy *protocole de désintéressement* aláírásának a leginkább érdekelt hatalmak, hangsúlyozottan Franciaország, Anglia és Spanyolország részéről. Ugyanígy ellenez egy hasonló jegyzőkönyvből adódó kondomíniumot. Egy ilyen, konvenciókat és kondomíniumot tartalmazó jegyzőkönyvet az ellenfelek kihasználnának ellene – amint azt a szomorúan tapasztalhatta Egyiptom, Zanzibár, Sziám és Maszkat esetében –, amikor a hasonló diplomáciai okmány Franciaország becsapásához vezetett. Franciaország tiszteletben fogja tartani a gibraltári tengerszoros nemzetközi sérthetlenségét, ugyanúgy, mint Tanger esetében a „*nolime Tangere*”-t és a marokkói földközi-tengeri partvidéket és természetesen ugyanezt megköveteli a többi érintett hatalomtól is. Ez lenne a nemzetközi marokkói kérdés és annak pillanatnyi megoldása. A második, a helyi belső marokkói kérdés. Ezt Franciaország magának vindikálja szinte kizárólagos rendelkezési joggal, mint a leghatalmasabb szomszédos állam. Az oráni határtól az Atlanti-óceánig bizonyos felügyeleti jogot Franciaország Marokkó felett kihasznál és egyetlen hatalomnak sem engedné meg, tekintettel az anarchikus állapotokból következő esetleges komplikációkra, hogy önállóan beavatkozzon. Ezzel Marokkó „*res Gallie*”-nak mutatkozna. Hogy Anglia ezt megengedi-e és Németország mit szól hozzá, az már más kérdés.”⁸¹

ANGOL–FRANCIA KIEGYEZÉS MAROKKÓ ÜGYÉBEN

Marokkóban a zavargások végül 1902 októberében robbantak ki, a felkelők ellenszultánt állítottak. Az angolok a tetuáni nyugtalanság miatt novemberben egy cirkálót küldtek, majd a franciák Oránba menesztették egyik hadihajójukat. Cambon 1902 legvégén arra ösztönözte Lansdowne-t, hogy ne keveredjen bele a konfliktusba, s az angol fél is egyetértett abban, hogy egyik hatalom se hajtson végre külön akciót. Cambon továbbá óva intett egy német beavatkozás lehetőségétől, mivel szerinte csak az a három hatalom (Anglia, Franciaország és Spanyolország) avatkozhat be, amelynek politikai érdekeltségei vannak Marokkóban.⁸² A tárgyalások ellenére érdemi lépések nem történtek. Ugyanakkor az 1903. júniusi figuigi afférban Lansdowne állásfoglalása egyértelmű volt. A lázongó törzsek elleni francia katonai akciót teljes egyetértéssel kezelte és nem volt szándékában a francia Marokkó-politika elé nehézségeket gördíteni.⁸³ Helyzetét az is javította, hogy 1903 elején Angliában a közvélemény franciaellenessége csökkent, míg a németekkel szembeni ellenszenv nőtt. A két ország kapcsolatában pozitív fejlemény volt az új angol uralkodó 1903. májusi párizsi látogatása, amelyet Loubet köztársasági elnök július végén viszonzott.

A lehetőségek alkalmat adtak arra, hogy végérvényesen kiegyezzenek a franciákkal és végre megnyugtatóan oldják meg az 1882 óta „levegőben lógó” egyiptomi kérdést is. A nemzetközi politikai helyzet is arra predesztinálta a feleket, hogy rendezzék ellentéteiket.

⁸¹ Crenneville Goluchowskinak. HHSta PA XXXII Marokko 6 No. 36. pol, Tanger, 1903. március 20.

⁸² Brenning: Die großen Mächte und Marokko... i. m. 139–142.

⁸³ Uo. 143.

Az 1900-as évek elején ugyanis kézzel fogható volt Kína felosztása kapcsán a feszültség, amelynek elsődleges oka Oroszország mandzsúriai megszállása volt. 1903 tavaszán pedig nem tűnt elkerülhetőnek a fegyveres konfliktus kirobbanása a Távol-Keleten, amelyben, tekintettel az érvényben lévő angol-japán egyezményre, Franciaországnak Oroszország mellett kellett volna hadba szállnia. Emiatt Franciaország számára egyértelműnek tűnt, hogy neki kell szövetségi viszonyra lépni az angolokkal, amivel a szembenálló japán és orosz felet tárgyalóasztalhoz lehetne ültetni.⁸⁴

A szakirodalom, a források alapján a fenti események (Franciaország garanciái Marokkó és Egyiptom esetében, a további érdekelt államok igényeinek kielégítése, a kor nagyhatalmi logikájából adódó felismerések, amelyek a nézeteltérések diplomáciai rendezését favorizálták a gyarmati versengésben) 1903 második felére egyértelművé tették Franciaország Marokkó feletti befolyásának Anglia általi szentesítését. Az ünnepélyes aktusra, az 1904. április 8-i angol-francia antant-megállapodásra azért kellett csaknem háromnegyed évet várni, mert a két félnek rendeznie kellett a köztük lévő kisebb vitákat (Sziám és Új-Fundland). Marokkó kapcsán gyorsan közös nevezőre jutottak (pl. az angolok eltávolították Macleant), ám Egyiptom kérdésének rendezése, azaz a francia – akkor már csak formális – igényekről történő lemondás fájdalmasabb volt. Ezért azt a franciák az antant-megállapodás utánra kívánták halasztani, de az angolok kérlelhetetlensége miatt végül előzetesen elfogadták azt.⁸⁵

Az egyezmény megvalósította a „kölcsönös feloldozást bűneik alól”. Franciaország ígéretet tett arra, hogy „nem akadályozza Nagy-Britannia tevékenységét abban az országban [Egyiptomban] időkorlát megállapításával vagy bármilyen más módon”, cserébe Nagy-Britannia elismerte „Franciaország, mint Marokkóval nagy kiterjedésű területen határos hatalom jogait arra, hogy felügyelje Marokkó nyugalmát és segítséget nyújtson reformok, adminisztráció, pénzügyi és katonai ügyekben”. Más szóval Nagy-Britannia Franciaország kegyeire hagyta Marokkót, rábízva az ország gazdasági, pénzügyi, katonai és rendőri ellenőrzését. Nyilvános bejelentésben azt deklarálták, hogy nincs szándékukban változtatni Egyiptom vagy Marokkó státuszán, de a szerződéshez csatolt titkos záradékban kitéjték az időpontot, amikor „a megfelelő körülmények hatására kénytelenek lesznek változtatni egyiptomi vagy marokkói politikájukon”. Ez újabb tipikus szerződés volt, amelyet egy gyengébb nemzet kárára kötöttek, Franciaország „elbarterezte” Marokkót Egyiptomra, cserébe Nagy-Britanniától szabadkezet kapott Marokkóban. Lényeges eleme volt az angol-francia szerződésnek, hogy Marokkót befolyási övezetekre bontotta, ez is az egyezmény titkos részeiben volt lefektetve. Észak-Marokkó spanyol befolyási övezet lett és Tanger nemzetközi ellenőrzés alá került. Mi több, Nagy-Britannia követelte – és ezt a követelését Franciaország elfogadta – Marokkó földközi-tengeri és északi, Atlanti-óceán felőli partjainak teljes demilitarizálását. Franciaország és Spanyolország megígérte, hogy tartózkodik bármilyen erődítmény létesítésétől ezen a területen.⁸⁶

Ragaszkodván Marokkó felosztásához és a spanyol zónában lévő északi részének bekebelezéséhez, Nagy-Britannia arra buzdította Franciaországot, hogy tárgyaljon Spanyolországgal. 1904 októberében Párizsban Franciaország egyezményt írt alá Spanyolországgal,

⁸⁴ Taylor: *Harc a hatalomért...* i. m. 497–498.

⁸⁵ Uo. 499–502.

⁸⁶ Lutsky: *Modern History of the Arab Countries.* i. m.

amely, mint az angol–francia egyezmény, egy nyilvános és egy titkos részből állt. A deklaráció nyilvános részében Franciaország és Marokkó bejelentette, hogy mindketten támogatják a Marokkói Birodalom integritását a szultán szuverenitása alatt. Ez teljes képmutatás volt, tekintettel arra, hogy az egyezmény titkos részében az úgynevezett egységes birodalmat két befolyási övezetre osztották, franciára és spanyolra. A titkos rész kikötötte, hogy amennyiben Marokkó politikai státuszában változás következik be és a sarífi kormány életképtelen lenne, vagy a status quo fenntartása lehetetlennek bizonyulna a kormány gyengesége, a törvények betartására és a rend fenntartására való képtelensége miatt vagy bármi más okból, Spanyolország szabadon cselekedhet az adott régióban, amely az ő befolyási övezetéhez tartozik. Cserébe Spanyolország garantálja Franciaországnak a szabadkezet a francia befolyási övezetbe tartozó területeken. Rejtett formában, nem közvetlenül, de Spanyolország csatlakozott az angol–francia szerződéshez, amely Franciaországnak teljes cselekvési szabadságot biztosított.⁸⁷

II. Vilmos német császár 1905. március 31-i látogatása,⁸⁸ amely nem Marokkó függetlenségének „csorbítására”, hanem az angol–francia szövetség megzavarására irányult, ugyan aggodalmat keltett a Marokkót már felosztott nagyhatalmak között, de a régi fegyver, a nemzetközi konferencia összehívása alkalmazásával legalizálták kettős megállapodásukat. Ez volt az a konferencia, amelyre egy spanyol kisvárosban, a Gibraltárhoz közeli Algecirasban került sor 1906. január 15-én. Ezen Franciaországon és Németországon kívül jelen volt Nagy-Britannia, Oroszország, az Egyesült Államok, Oroszország, Olaszország, Spanyolország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Belgium, Hollandia, Svédország, Portugália és Marokkó. A konferencia majdnem három hónapig tartott (1906. április 7-én ért véget) és Németország „vesereségével” végződött. A konferencián Németország látványosan elszigetelődött és még az Osztrák–Magyar Monarchia sem látott okot arra, hogy támogassa. Valójában a konferencián a francia reformterveket fogadták el és bízták meg Párizst azok végrehajtásával.

ÖSSZEGRZÉS

Marokkó francia érdekszférába történő bevonása egyértelműen beleilleszkedik abba a sorba, amely a kor európai nagyhatalmainak befolyásszerzési törekvéseit jellemzi. Marokkóban a 17. században kezdődő, s a 19. században felgyorsuló behatolás először kereskedelmi megállapodásokban és saját állampolgárok védelmét célzó előnytelen szerződések megkötésében, majd burkolt célú területszerzésekben nyilvánult meg. Az így megszerzett és *de jure* vitathatatlan egyezmények kiterjesztésével a 19–20. század fordulójára nyilvánvalóvá vált, hogy – bár látszólag az ország szuverenitása megmaradt – valójában sorsa a nagyhatalmi érdekektől függ. Franciaország, a térségben leginkább érdekelt nagyhatalom Tunisz megszerzése után folytatni kívánta befolyási övezetének kiterjesztését, amihez mind a marokkói belpolitikában, mind a nemzetközi küzdőtéren előnyös pozíciókat kellett szereznie. Ez Ma-

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ 1905. március 31-én II. Vilmos vitorlása kikötött Tangerben. A császár fehér lovon partra szállt és beszédet tartott a kóré gyűlt marokkóiaknak. Kijelentette, azért jött, hogy meglátogassa barátját, a szultánt, akinek ő fogja megóvni a szuverenitását és védelmezni fogja Németország érdekeit Marokkóban. Ezután visszaszállt a hajójára és elvitorlázott. A *Kaiser* bizonyos ellenszennvel viseltetett az egész marokkói kaland iránt. Bülow birodalmi kancellárral folytatott levelezéséből nyilvánvaló, hogy Vilmos a kancellár nyomásának eleget téve tette meg a tangeri utat. Uo.

rokkó esetében részben fegyveres nyomásgyakorlással (az algériai–marokkói határ mind nyugatabbra tolása, illetve a francia csapatok állandó jelenléte a határtérségben és hadihajóik időszakos megjelenése Marokkó partjainál), részben financiai eszközökkel (előnytelen kölcsönszerződések, amelyek a század elejére gyakorlatilag tönkretették az amúgy is törékeny marokkói államháztartást) a század elejére megvalósult. A másik terület a diplomáciai sakkjátszó, ahol lépéseinek mozgatórugója a kor nagyhatalmaival a céljainak elfogadtatása volt. Ebben segítségére volt az Oroszországgal kialakított szoros együttműködése, illetve a francia diplomaták remek helyzetfelismerése, amely alkalmassá tette arra Franciaországot, hogy – Nagy-Britannia egyéb lekötöttségei miatt – először erővel, majd politikai különalkukkal biztosítsa marokkói előjogait. Ennek során sikerült Olasz- és Spanyolországgal is megegyeznie, illetve tudatosítani Angliával, hogy az észak-afrikai monarchiában érdekei nem fognak sérülni, megszerzett földközi-tengeri pozícióit az esetleges francia foglalás nem fogja meggyengíteni. Tekintettel arra, hogy Franciaország – ugyan hosszasan hezitálás után – hivatalosan is lemondott az egyiptomi igényeiről, a szigetország valóban fontos érdekei – köztük a Szezi-csatorna, amely Anglia legfontosabb összeköttetési útvonala volt a tengerentúli birtokaihoz – biztosítva lettek, emellett a távol-keleti orosz–angol háború esélye is jelentősen csökkent. Megnyílt az út az első világháborúban döntő fontosságú hármastant kialakulásához.

Németország a Marokkó feletti uralom megszerzésében marginális szerepet játszott, mivel az arab országban valóban komoly érdekekkel nem rendelkezett. Ennél is fontosabb azonban, hogy korszakunkban – de később is, egészen a madridi megállapodásig – számára Marokkó csupán arra szolgált, hogy az ottani angol–francia érdekellentéteket akár fegyveres konfliktusig gerjessze. Anglia és Franciaország közeledésének megakadályozására és az angolokkal a „szövetséges” kapcsolatok szorosabbra fűzésére meg is lett volna a lehetősége, ennek ellenére Nagy-Britannia ez irányú törekvéseit két alkalommal is visszautasította, mert nem vállalta fel az európai kétfrontos háború rémét, amelyet azonban egy bő évtizeddel később már nem kerülhetett el. Az algécirasi konferencia (1906) és a madridi megegyezés (1912) közötti fél évtized német politikája már egyáltalán nem Marokkóról és a gyarmati igényekről szólt, hanem az angolok franciákról történő leválasztását célozta – sikertelenül.

A rendelkezésünkre álló osztrák–magyar levéltári források alapján megállapítható, hogy a marokkói kérdés kapcsán a dualista birodalom semmiféle érdekekkel nem rendelkezett és – a jelentések alapján – az ottani diplomatái igyekeztek a folyamatokról objektív beszámolókat küldeni a bécsi Ballhausplatzra. Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri küldötteit felkészült szakembereknek kell tekintenünk, mivel annak ellenére, hogy „benne éltek a marokkói történésekben”, jól átlátták az politikai helyzetet és az érdekelt felek valós törekvéseit is felismerték. Erre bizonyíték, hogy a témában autentikusnak számító szakirodalom, évtizedekkel később, rendkívül hasonlóan értékelte az akkori eseményeket.